

ХУМАНИЗАМ КАО ПРЕТЕЧА АНГЛИКАНСКЕ РЕФОРМАЦИЈЕ.

Нова ученост (The New Learning) ренесанса или хуманизам, дошла је у Енглеску из своје отаџбине, Италије, која је у оно време била прави интелектуални центар Европе. Њени почетци су врло скромни када се упореде са својим огромним последицама и везани су за имена извесног броја више или мање усамљених појединаца, чије је заслуге захвално далеко потомство сачувало од заборава. Ми ћемо се ради историјске прегледности задржати на оскудним податцима о протагонистима хуманизма у Енглеској, пре него што би прешли на њихове репрезентативне потомке који оправдавају наш наслов.

Глостарски Херцог Хамфре (1391—1447) био је прва личност која се трудила да створи и очува везе са италијанским хуманистима и да њиховом правцу и методу књижевног рада прокрчи пут у Енглеској. У томе му је много помогао и сазив Базелског Сабора (1431) који је многе енглеze одвео у иностранство и довео у лични додир са италијанским учењацима¹⁾. Будући одани патрон књижевности, он је увек имао око себе извештан круг својих хуманистичких пријатеља и штићеника, као што су били Пикок, Капгрејв и Лидгејт, који су преводили Бокачија. Он је приволео неке италијанске научнике да оду у Енглеску и да тамо раде своје књижевне послове, а истовремено је заједно са својим штићеницима²⁾ одржавао кореспонденцију са знаменитијим људима свога времена, који нису могли прелазити Алпе³⁾. Четрдесетогодишње везе са оксфордским универзитетом, у својству патрона, прошириле су поље његове хуманистичке делатности у том највећем центру енглеске учености. Он је толико обогатио универзитет драгоценим књигама, да су му „професори понудили титулу оснивача Бодлијеве Библиотеке⁴⁾. Његов рад није био без својих плодова; нови зраци су се приметили на енглеском књижевном хоризонту. Но колики је био његов успех у ширењу хуманизма у Енглеској могло би се ценити по једном писму које је 1444 г. писао Енеас Силвијус Пиколомини (доцнији папа Пије II) своме

¹⁾ M. Creighton, *The Early Renaissance in England*, Cambridge, 1875, p. 18.

²⁾ Lewis Einstein, *The Italian Renaissance in England*, New York, 1902, p. 12.

³⁾ *ibid.* pp. 3, 4.

⁴⁾ Види *Dictionary of National Biography*, vol. XXVIII, p. 247.

некадашњем ученику¹⁾, Адаму Мулејну, епископу чичестарском и чувару државног печата. Пиколомини се чуди да је класични латински језик продро „чак и у Британију“ па каже: „Сва захвалност за овај напредак припада одличноме херцогу глостарском, који је ревносно прихватио нову ученост у вашој краљевини. Чујем да он негује песнике и цени ораторе; отуда многи енглези испадају заиста речити“²⁾.

Смрт херцога Хамфреја (1447 г.) може се сматрати као крај првих покушаја енглеског хуманизма, који је тежио буђењу интересовања за класике и ударању темеља раду будућих генерација³⁾. Представници овога покрета су сасвим без резерве усвојили италијански модел хуманизма. Зато нису дали ничега оригиналног. То је потпуно природно. Италијанска ученост је тада још била квалитативно прва и по резултатима најуспешнија у изучавању старог света и његових класика. Италијански универзитети су били најистакнутији у Европи: философија, природне науке, медицина, грађанско право и грчки језик, готово непознати у другим крајевима континента, цвели су у Падови и Болоњи⁴⁾. Италија је од свих других земаља омогућавала најјаснији и најшири поглед у класични свет. Све то објашњава привлачност Италије за енглеске научнике у време ренесанса.

Другу групу енглеских раних хуманиста представљају: Вилем Греј († 1478), Џон Фри (Free или Phreas — † 1465), Роберт Флеминг († 1483), Џон Ганторп († 1498) и Џон Типтофт (1427—1470), граф вустарски. Сви су били оксфорђани и сви су, осем Флеминга, припадали Белијол колеџу, као и сам херцог Хамфре. Изузев Типтофта, сви су били у свештеничком чину, а вероватно и међусобном пријатељству. Фри је био најдаровитији међу њима и највише је обећавао, али је умро пре повратка из Италије⁵⁾. Типтофт и Греј су били најимућнији у овој групи и ревносно су скупљали разне рукописе, које су оставили оксфордском универзитету⁶⁾. Но делатност ове групе је потпуно престала када је Типтофт издахнуо на вешалима. Овај покушај није дао ни једног великог научника ни књижевника. Ометан нередима у земљи и ратовима споља,

¹⁾ Creighton, op. cit. p. 19.

²⁾ Opera, Epist. LXIV.

³⁾ Einstein, op. cit. p. 13.

⁴⁾ ibid. p. 18.

⁵⁾ Dict. Nat. Biogr., vol. XLV, p. 238.

⁶⁾ Види Leland, *Scripta Britanica*, p. 480; Einstein, op. cit. p. 33.

он је само донекле уравнио пут ренесансу када Енглеска буде у стању да га прихвати. Ту би био крај првога периода у историји енглеског хуманизма.

Последње две деценије XV. века су обележене снажним и успешнијим ширењем хуманизма, који је дотле био у повоју. У њима почиње један нови период. Вођа нове и у хуманистичким предузећима срећније групе био је Виљем Селинг или Тили († 1494), бенедиктински монах и професор у оксфордском колежу Свих Душа. Он је са монахом Виљемом Хадлејем 1467. г. отпутовао на студије у Падову и Болоњу¹⁾. Враћајући се отуда понео је са собом много старих рукописа, а дошав у отаџбину обратио је нарочиту пажњу изучавању грчкога језика који је дотле још био готово сасвим непознат у Енглеској, а у томе је нарочити успех показао када је 1427 г. постао старешина манастира Христово Црква у Кантербери²⁾, који је учинио центром класичне учености. Када га је Хенрих VII доцније поставио за амбасадора код папе (1485—6 г.), он је наговорио свога кантербериског ученика³⁾ Тому Линакра да са своја два пријатеља, Виљемом Гросинзом и Томом Латимером, пође у Италију у намери да тамо изуче грчки језик. Сам Селинг је превео на латински једно дело св. Јована Златоустог. То је, вероватно прва грчка књига која је у петнајестом веку у Енглеској преведена⁴⁾, Мада је био потпунији хуманист него ма који енглез који је пре њега радио на томе пољу, Селинг се ипак није истакао ни у једном нарочитом својству. Но пославши своје ученике у Италију учинио је велику услугу енглеској науци и књижевности, јер су се они показали као прави иницијатори и једне и друге. Гросин (1446—1519) и Латимер су били богослови, а Линакра (1460—1524) најистакнутији лекар свога времена⁵⁾. Сва тројица су одмах по-повратку у Енглеску постали наставници оксфордског универзитета. Гросин је био можда први који је у Оксфорду јавно предавао грчки језик⁶⁾ (1490 г.), но његов хуманистички ентузијазам га је од-

¹⁾ *ibid.* p. 28.

²⁾ *Dict. Nat. Biogr.* vol. IX, p. 417.

³⁾ *ibid.* vol. XXXIII, p. 266; Einstein, p. 30; Creighton, *op. cit.* p. 32.

⁴⁾ L. Einstein, *op. cit.* p. 29.

⁵⁾ Creighton, p. 32.

⁶⁾ У писму В. Латимеру (1518 г.) Еразмо вели: „Ipse Grocinius... none primum in Anglia graecae linguae rudimenta didicit? in Italiam profectus, audivit summos viros“.

вео до критичке употребе грчког језика и у теологији¹⁾. То је, изгледа, навело Ф. Сибому (Seebohm) да Гросину припише проналазак да спис „О Небесној Јерархији“ није писао Дионисије Ареопагит. Ма да помиње и Лоренца Валу, Сибом то и даље стално назива „Гросиновим проналаском“. Но оштроумни Вала (1405—1457) је у ствари био први који је отворено изразио сумњу у аутентичност ове књиге²⁾ и тиме је предухитрио Гросина за пола века. Тај проблем је служио као потстрек Еразму који, третирајући то питање, помиње и Валу и Гросина, али на начин који оригиналност и првобитну заслугу придаје Вали³⁾.

Гросин је, и поред свих препрека, успео да у Оксфорду одомаћи студирање грчког језика, али је сâм постао у пола схоластичар. Чак и Еразмо је се дивио његовом широком знању схоластике⁴⁾. Дух ренесанса и дух средњег века били су уједињени у његовој личности.

Први велики енглески хуманист, енциклопедијски научник, типа великих талијана петнаестог века, био је Линакра. Он је био хуманист у пуном смислу речи. Његова спрема је била суштаствено световна (латински језик класици, природне науке,

¹⁾ Он је држао нека предавања о „Небеској Јерархији“ у цркви Св. Павла (1497?). — Види Еразмове „*Declaraciones*“ (изд. 1532 г.). О датуму ових предавања види *Dict. Nat. Biogr.*, „Grocln“ p. 267; Lupton, *Life of Colet*, pp. 140, 141 и F. Seebohm, *The Oxford Reformers*, London, 1896. pp. 53, 54. и 83 па даље.

²⁾ „Primum mirari me imperitia illorum qui hunc volunt fuisse philosophiae professorem ex hoc quod dicat Areopagita quod videlicet Areopagus fuerit locus ubi philosophi legerent atque disputarent. Denique hic Dionysius an aliquid scripsit incertum est; cujus neque latini, neque graeci meminerunt.“ — Laurentii Walensis: *In Latinam Novi testamenti interpretationem ex collatione graecorum adnotationes*. Parisiis.

³⁾ „Laurentius hoc loco refellit eorum opinionem, qui putant hunc Areopagitam fuisse auctorem librorum, quos habemus de Hierarchiis ac divinis nominibus.... Ante complures annos, ut memini, vir incomparabilis Gulielmus Grocinius, auspicaturus Londini in aede divo Pauli sacra ennarationem coelestis hierarchiae, vehementer destomachans in eorum impudentiam qui dissentirent. At, idem priusquam operis dimidium confecisset, ubi gustum attentius coepisset, ingenue coram auditorio fasus est, sibi verso calculo non videri id opus esse Dionysii Areopagitae“. *Adnotationes in acta apost. C. XVII, 34.* — *Opera* vol. VI, p. 503. Еразма је Вала веома интересовао. По мишљењу Јозефа Сајера (*Catholic Enciclop.*, vol. V, p. 501) Еразмо је издао Валине *Adnotationes* 1505 г. по рукопису који је пронашао у једном манастиру у Брислу.

⁴⁾ *Epist.* XIV. Еразмо га је називао „vir omnium quos alit Britannia integerrimus optimusque“ (*Epist.* CII), и „praeter theologiae professionem in omni genere disciplinarum usque ad morositatem exacte versatus“. — *Epist.* DCLXXI.

медицина, реторика), но шира него код ма кога од његових енглеских претходника. Он и Гросин су били први енглески хуманисти чија је репутација изашла изван обичних локалних граница и добила међународни глас и значај. „Шпанац Вевез (Vevez), грк Ласкарис, француз Будеус¹⁾, да и не говорим о његовом ученику Еразму²⁾, — сви су сложено хвалили Линакра³⁾. Превевши Галена⁴⁾ на латински језик, овај медецински хуманист је учинио велику услугу модерној медицине, омогућивши да се она научно студира. Своју љубав према медицини је показао и тиме што је основао три катедре медицине: две у Мертон колежу у Оксфорду и једну у колежу св. Јована у Кембриџу⁵⁾. Једна од Линакрових главних заслуга јесте оснивање Лекарског Калежа (1518 г.), коме је он био први и доживотни председник⁶⁾.

Расматрајући до сада изложена два периода у развићу енглеског хуманизма јасно је да је првом периоду недостајала она дубока научност другог периода, зато што је први обраћао већу пажњу личној студији, образовању појединца; прикупљајући научне изворе и дајући лични пример, он је занемаривао сва остала средства која су неопходна за прави успех у већим размерама. Други период је био мисионарског карактера:⁷⁾ активан и личним примером и директним учитељством кроз школе као кроз расаднике. Први период значи покушај да се хуманистички квасац унесе у енглески књижевни и научни живот директно, са вером у високе положаје, патронат и књиге које су остављали оксфордском универзитету. Но стварни и живот и рад Гросинов и Линакров је био најтешње везан за универзитет⁸⁾. Последњи су успели да нову науку учврсте у Оксфорду зато што су њихови земљаци у то доба били готовији и способнији да је приме. Они су успели да измене расположење енглеза према новим правцима и методима још и зато што су им могли указати на практична предимства и користи хума-

¹⁾ Писмо Еразму (1517 г.) — *Erasmii Epist.* CCLVII.

²⁾ *Epist.* XIV.

³⁾ Einstein, op. cit. p. 35.

⁴⁾ „*De Temperamentis et de inaequale Intemperiae*“, ed. Siberch, Cambridge 1521.

⁵⁾ *Dict. Nat. Biogr.* vol. XXXIII, p. 269.

⁶⁾ *ibid.* vol. XXX, p. 269.

⁷⁾ Крајтон то назива „академским патриотизмом“. — op. cit. p. 33.

⁸⁾ Einstein. op. cit. p. 40; Creighton, op. cit. p. 33.

нистичког образовања.¹⁾ Ово последње нам даје и суштаствену разлику између ова два периода у развићу енглеског хуманизма. Укључујући Џона Колета, Тому Мора, и Катберта Танстала (Tunstall, 1474–1559), Еразмо је овај други период сматрао у опште за најбољег представника хуманизма после појаве декаденције у италијанском хуманизму.²⁾

Ако изузмемо последња имена, а донекле и Селинга и Гросина, онда можемо рећи да су енглески хуманисти оба ова периода били надахнути полу-паганским италијанским хуманизмом. Они су студирали старину поглавито због њеног стила, њене естетике њених обичаја и идеала. Световни елеменат их је далеко одвео.³⁾ Та тенденција у хуманизму је била више противна него наклоњена хришћанству. Селинг и Гросин су били једини и први енглески хуманисти који су своје класично образовање применили и у теологији.

Но стварни, директнији, утицај и значај хуманизма за англиканску реформацију се први пут јасно осећа у идејама и књижевним радовима Џона Колета (1466–1519), Дезидерија Еразма (1467–1536) и Томе Мора (1478–1535) зато што су они најбоље нагостили и изразили верско-црквену страну оних промена, које ће наступити као последице сукоба између конзервативног средњег века и револуционарних тенденција ренесанса. Сва тројица су добили изразито хуманистичко образовање и одликовали се оним живим интелектуалним интересом, којим је тако снажно обележено цело ово доба. Кроз њих се енглески хуманизам по свом општем карактеру, примени и значају узнео на један виши ниво, обухватајући нова, огромна и дотле неслућена поља делатности. Он више није био циљ самом себи, већ неопходно средство за што потпунији препорођај теолошких студија и што свестраније проширење општег духовног хоризонта. Ова три учена човека беху не само хума-

¹⁾ Крајтон вели да енглези „нису били склони привлачним новинама, докле год оне не би показале способност да своје корење пусте испод површине и да донесу не само цвет, него и плод“. — *Op. cit.* p. 43.

²⁾ „Prout obest Italia quae nunc aliquanto pauciores habet in literis insignes, quam habebat, cum tu illic ageres... Sed ut ingenue dicam quod sentio, si mihi contingat Linacrus aut Tunstallus praeceptor, nam de te nihil dicam, non desiderarem Italiam“. — *Epist. ad. G. Latimer.* — *Epist. CCCLXIV.*

³⁾ Сер Џон Чик (Cheke) прича како је Линакра, већ у годинама и у свештеничком чину, први пут увео у руке Нови Завет и прочитавши VII гл. Матејевог Јеванђеља (Беседа на Гори), бацно књигу узвикнувши: „Или ово није Јеванђеље, или ми нисмо хришћани!“ — *De pronuntiatione Graecae Linguae*, Basel, 1555. pp. 176, 281; *Dict. Nat. Biogr.*, vol. XXXIII, p. 267–268.

нисти — класичари, већ хуманисти — теолози и sui generis хуманисти — реформатори.

Џон Колет је био озбиљан студент класике још док је био у Оксфорду. Еразмо нам каже да је Колет док је био у Енглеској „марљиво изучавао схоластичку философију“, ¹⁾ да је са ревношћу читао Цицерона, Платона и Плотина²⁾ и после седам година студија добио у Оксфорду научни степен Magister Artium. Ревност за науком га је подстакла да „као трговац који тражи добру робу“ посети Француску и Италију где је затекао своје земљаке, Линакра и Гросина.³⁾ „Ту се“, вели Еразмо, „потпуно посветио студији свештених писаца“, не пропуштајући „да прочита (Дунса) Скота и Тому (Аквинског) и друго те врсте, кадгод је требало“. Био је добро упућен у грађанско и црквено право. Његови доцнији списи показују добро познавање италијанских неоплатониста Фичина (с којим се могао и лично познавати) и Пика дела Мирандоле, чији је утицај на Колета несумњив.⁴⁾ Проучавао је и дела енглеских песника да би усавршио свој стил, „припремајући се још и тада за проповед Јеванђеља“⁵⁾. У Енглеску се вратио у пролеће 1496 г.⁶⁾ Ступивши у свештенички чин (ђаконски 17 дец. 1497, свештенички марта 1498), настанио се у Оксфорду, где је убрзо⁷⁾ бесплатно одржао на латинском језику једну серију знаменитих предавања о Посланици Св. Павла Римљанима. Колетов положај професора није лако објаснити, ако је Еразмо у праву када каже да Колет „није имао ни тражио какав теолошки степен“⁸⁾, нарочито

¹⁾ *Lives of Jehan Vitrier and John Colet*, transl. by J. H. Lupton, London 1883, p. 21.

²⁾ Његово знање грчког језика није никад било темељно. Када се појавио Еразмов „Novum Instrumentum“ Колет је жалио своје недовољно знање грчког језика и почео га је учити: „Nunc dolor me tenet quod non didicerim graecam sermonem, sine cuius peritia nihil sumus“. Понудио се Еразму за ученика. — Coletus Erasmo, 13 окт. 1516. Тома Мор је у то време писао: „Coletus jam graecatur strenue“. — Писмо Еразму, 25. фебр. 1516. године.

³⁾ Види Knight, *The Life of Dr John Colet*, p. 21.

⁴⁾ Dr James Gairdner, *Dict. of English Church History*, 1912, p. 121.

⁵⁾ *Lives of Jehan Vitrier and John Colet*, p. 23—25

⁶⁾ *Dict. Nat. Biogr.*, vol. XI, p. 332.

⁷⁾ Ibid.; Seebohm, *Oxford Reformers*, p. 17. Еразмо у писму писаном у зиму 1499—1500 г. говори о Колету као „jam trienium enaranti“.

⁸⁾ „In Theologica professione nullum omnino gradum nec assequutus erat, nec ambierat“. Eras. ep. ad. Jodoco Jonaе, — Epist. CCCCXXXV. (Види покушај објашњења у Lupton, *Life of Dean Colet*, pp. 60—61.

када се има у виду његова љубав према поретку, којом се одликовао у сваком послу.

Ова предавања су врло значајна у многим погледу. Схоластика је апсолутистички владала у Оксфорду¹⁾ тога времена. Зато је Колетов метод излагања морао бити веома смело новаторство. На држање ових предавања га је могла потстаћи његова велика ревност за нове научне методе, која је још више ојачана с једне стране његовим бављењем у круговима италијанских хуманиста, с друге стране назадношћу дубоко укореног схоластицизма на његовом универзитету²⁾. Он је био први енглески хуманист који је био против схоластике и истовремено имао смелости да је отворено нападне и осуди.

Његов метод у богословљу значио је прећутно али стварно одбацивање текстаријанског начина тумачења, реч по реч или реченицу по реченицу. Он је негирао и традиционалну схоластичку слепу веру у строго и потпуно вербално надахнуће Библије. Разумљиво је онда што је пред таквим ставом теорија о вишеструком смислу свештенога текста, коју је Тома Аквински дефинитивно конструисао³⁾, морала уступити своје место слободном и критичком тумачењу. Пuteви и тенденције хуманизма су већ били нагостили све то. Колет је само био први који је задао одлучан ударац традиционалним методима тумачења Библије на оксфордском универзитету. Он је желео да дух и учење апостола Павла учини приступачнијим по форми и вернијим по духу. Све суптилности и непотребно разметање ученошћу имали су да уступе пред једним и главним циљем: да се слушаоцима верно и импресивно изнесе директни и практични смисао Апостолових списа. Он Посланицу није схватио

¹⁾ Еразмо је, поставши професор грчког језика у Кембриџу (између 1510—1513 г.), написао отуда једно писмо (1516 г.) из куће еп. Фишера, некадашњег канцелара тога универзитета, и у њему вели: „... nihil in schola Cantabrigiensis, prater Alexandrum, Parva Logicalia (ut vocant) et vetera illa Aristotelis dictata, Scotasque graestiones“. — Epist. lib. II, p. 10, ed. 1642. Еразмо и Фишер су сасвим довољни као сведоци. То исто важи и за Оксфорд, јер су тада ова два универзитета били униформнији него што су сада. — Види Cambridge Modern History, I, 580 и даље.

²⁾ F. Seebohm, op. cit. p. 18.

³⁾ „Cum sacrae scripturae auctor deus est, qui omnia simul suo intellectu comprehendit, ea ipsa doctrina sub una litera plures sensus habet; literalem multiplicem, spiritualem triplicem; videlicet allegoricum, moralem et anagogicum“. — *Summa Theol.*, I, quaest. I, art. 10. Да је овај ерзетски принцип држан и у Колетово време, сведочи нам његов савременик Tindall, *Obedience of a Christian man*, chap. „On the four senses of Scripture.“ — *Works* (Parker Soc. ed.) pp. 303—331.

као ризницу текстова нити као арсенал богословског оружја, већ као живу органску целину, старајући се да његови слушаоци виде и осете живог Св. Павла како говори живој римској цркви¹). Није се уздржавао, где год је потребно, да опише месне околности, историјске прилике и све остало што је у вези са посланицом и што би могло послужити његовом циљу²). Теме од интереса за његово доба такође су привлачиле његову пажњу у току ових предавања. Понекад и понегде се осећа страсно оштар начин изражавања при помисли на какву злоупотребу у Цркви, на коју га опомињу поједини текстови посланице³). Из његових коментара је јасно, а и Колет нам сâм каже, да је осећао једну нарочиту, личну љубав и дивљење према посланицама Св. Павла⁴). Доцније је познао њихов стварни однос према „чудном величанству Христовом“⁵).

Није чудо што су ова два предавања речитога Колета привукла велику пажњу у Оксфорду. Она су, сва без изузетка сведочила о снажној верској озбиљности и искрености предавача⁶). Веран своме хуманистичком образовању, Колет је био

¹) На завршетку коментара Колет каже: „And I pray the reader to take in good part, and to mean well by me, whose wish it has been to mean well by St. Paul, and whose endeavour it has been, so far as by the help of divine grace could, to express his true meaning. Он често употребљава фразе: „This was the order, I thought, St. Paul wished to convey“ (p. 90), „This is St. Paul's meaning“ (p. 78), „For this is what the divine mind and purpose of st. Paul is aiming at“ (p. 90). — Види *Exposition of the Romans*, transl. by T. H. Lupton.

²) Види *ibid.* p. 94—99, где покушава да изнесе историјску позадину посланице Римљанима.

³) Види његов револт противу савременог стања црквених судова, — *ibid.* p. 162; о свештенству и црквеној имовини у „*Lect. on I Corinth*“, p. 39; „*Exposition of the Romans*“ (p. 118 и даље); „*Hierarchies*“ p. 123.

⁴) Пасуси у том смислу су обилни. „Tantus est enim thesaurus, et tam copiosa suppellectilis sapientiae in Pauli sermone recondita, ut quidquid erueris, deprompseris, semper tamen restabit infinitum, quod a te sapientiore depromi possit“. — „*Exp. of the Romans*“, p. 174. Колет је писао абату Винчкума „ut pelagus quoddam infinitum sapientiae et pietatis mihi unus videtur Paulus esse“. У предавањима о I Посл. Коринћанима говори о „adamantina mens“ Св. Павла, кога назива „unus omnium divinisissimus et consideratissimus“. Види *Exp. of the Rom.* p. 57.

⁵) „Plurimum tribuerat Epistolis Apostolicis, sed ita suspiciebat admirabilem illam Christi majestatem, ut ad hanc quoddam modo fordescerent Apostolorum scripta“, вели Еразмо у писму Јодоку Јони. — *Erasmi Epist.* CCCCXXV.

⁶) Еразмо је слушао нека Колетова предавања у Оксфорду (1498 г.) и о томе је овако писао Колету: „Loqueris quae vis; vis quae loqueris. Verba in pectore nata non paucibus, sententiam sponte sequuntur, non illa voces sequitur. Denique felici quodam facilitate, ea sine cura effundis quae vix alius summo studio possit exprimere“. — *Epist.* p. 255. У писму од 5 дец. 1497 г. каже: „Coletum meum cum audio Platonem ipsum mihi videor audire“.

безрезервни непријатељ схоластичара¹⁾. То је очигледно и из првих његових списа. Не можемо се отети од мисли да је Колет морао имати на уму схоластичаре када је описивао неке од Коринћана који „унижују ауторитет Апостола, нарочито Св. Павла, чије је име требало да буде најпретежније међу њима; стварају у Цркви установе по својој машти и својој личној мудрости; терају народ да верује како они знају све о свему што се односи на хришћанску веру и да могу лако дати мишљење и решење о сваком питању које би се појавило. Тако су у овој младој Цркви постале допуштене многе ствари којих се гнуша Павлово учење, због чега су се појавиле распре и фракције, међу којима су били стални спорови и борбе, тако да је све ишло рђавим путем“²⁾. Еразмо се није у том погледу увек слагао са Колетом, јер је у младости добио потпуно схоластичко образовање, које је у њему врло често избијало на површину³⁾. Судећи по његовом образовању, карактеру његових студија и религиозним расположењима, Колет је морао изнад свега мрзети интелектуалну смелост схоластичара, који су се и сувише служили дијалектиком и остављали тако мало места оном здравом мистичком елементу из патристичког периода хришћанске књижевности. Колетова главна замерка схоластичарима је истоветна са замерком коју им чини Источно Православна Црква⁴⁾ и састоји се у њиховој тенденцији да дефинишу све истине па и оне најсуптилније, које потпуно припадају вери и не допуштају никакве логичке дефиниције⁵⁾.

Но у којој се мери Колет разилазио са схоластичким начином образовања показују статуту његове личне просветне установе, чувене школе св. Павла⁶⁾, коју је основао 18. јуна

1) „Scotistas, quibus hominum vulgus seu peculiare tribuit acumen, aiebat sibi videri stupidos et hebetes, et quidvis potius quam ingeniosos... Tomae tamen nescio qua de causa iniquior erat quam Scoto“. Erasmus Jodoco Jonae, — *Epist.* CCCXXXV.

2) Види Seebohm, *op. cit.* p. 47.

3) Види *Erasmi Epist.* CCCXXXV.

4) Митроп. Филарет, *Правосл. Догмат. Богословје*, p. 198.

5) „Cum animadverteret (Colet) me ex animo loqui (повољно о Томи Аквинтском), tamquam afflatus spiritu quoddam, qui tu, inquit, mihi praedicat istum, qui nisi habuisset multum arrogantiae, non tanta temeritate, tantoque supercilis definisset omnia: et nisi habuisset aliquid spiritus mundani, non ita totam Christi doctrinam sua profana philosophia contaminasset. Quid verbo opus est? Omnino decessit aliquid meae de illo existimationi“. — *Erasmi Epist.* CCCXXXV.

6) Види у Т. Н. Lupton, *Life of Dean Colet*, app. C.

1518 г., при катедрали истог имена у Лондону, где је постао декан у мају 1505 године. Та школа је намењена хуманистичком просветном правцу па су га зато присталице старе школе мрзели и нападали. Један епископ је називао „бескорисном установом, штетном установом, чак правим домом идолопоклонства¹⁾“. „Ја се не изненађујем“, писао је Тома Мор, „што неки пуцају од зависти према твојој школи. Јер као што су грци изашли из тројанског коња, тако они виде да из твоје школе излазе ученици који разголићују и обарају њихово (противничко) незнање²⁾“.

Но једна од најзначајнијих ствари за нас, која најбоље карактерише однос Колетов према тадашњем стању цркве, то је његова велика беседа пред конвокацијом³⁾ јужне црквене провинције, која се састала у цркви Св. Павла, 6 фебруара 1511—12 год., да решава нека врло важна питања у вези са државом, искорењивањем снажно пробуђене старе лолардске јереси⁴⁾ и реформом цркве, за којом се све снажније осећала потреба⁵⁾.

Почео је беседу скромним признањем своје недостојности да даје савете својим епископима и да учи своје оце у стварима за које би „згоднији био неко од оцева“ (епископа). Текст су му биле речи XII гл. 2 ст. посланице Римљанима, које је „апостол писао свима хришћанима, али првенствено свеште-

¹⁾ Колетово писмо Еразму у Knight, *Life of Dr. J. Colet*, p. 71.

²⁾ Stapleton, *Tres Tomae*, p. 166. ed. 1612.

³⁾ Англиканска црква има две провинције: јужну (Кантебери) и северну (Јорк). Свака има своју конвокацију, која се састоји из горњег и доњег дома. У горњи дом улази архиепископ као шеф провинције и сви њени епископи, а у доњи дом: представници манастира (до њиховог уништења у XVI в.), нижи црквени достојанственици, представници капитула и представници парохијског свештенства. Конвокације су од Едварда I биле саставни део државне конституције и признати су за законите представнике цркве у односу према држави. Види Ollard and Crosse, *Dict. of English Church Hist.*, 1912, pp. 140—146; H. O. Wakeman, *Hist. of the Church of England*, pp. 128, 132.

Колетова беседа пред конвокацијом у целини у Lupton, op. cit. app. C.; T. H. Blunt јој даје видно место у почетку првог тома своје *Hist. of the Reformation*, pp. 10—18; Burnet ју је хтео унети у своју колекцију, али су га одржали људи под чијим је наговором и саставио своје дело. Види његову *Hist. of the Reformation*, vol. I, p. 89.

⁴⁾ Најпотпуније дело о овој јереси је J. Gairdner, *Lollardy and the Reformation in England*. О њеном стању и обнови у XVI в. види од истог писца *Hist. of the English Church*, ed. W. Hunt, p. 61; Gasquet, *Henry VIII and the English Monasteries*, 1888, vol. I, p. 25.

⁵⁾ „Јер она никад није била нужнија, и стање цркве никад није очекивало више ваших напора“, — Lupton, op. cit., app. C. p. 293.

ницима и епископима“. Беседа се дели у два дела: 1) *конформација* и 2) *реформација*.

У првом делу је*Колет покушао да ревношћу и смелошћу старих пророка пробуди срца и отвори очи окупљеног свештенства за схватање стварнога стања цркве и корупције која се у њу увукла у облицима световности („*secularitie*“), како је он разуме. Но да би што верније представили његово право мишљење, пустићемо га да што више сам за себе говори. Он износи четири зла као највиднија и најопаснија: 1) „*Гордост жи-воша*“, која онакажава прави карактер хришћанског свештенства¹⁾; 2) *шелесну пожудност*²⁾ као световно зло; 3) *грамзљивост* која је изазвала његов узвик: „О, грамзљивости! Св. Павле те је с правом назвао кореном свих зала!“ „О, грамзљивости!... од тебе потиче сујеверно придржавање свих оних закона који одјекују неким добитима, а запостављају и презиру законе који теже моралној поправци“... „да кажем једном речју: сва корупција сва декаденција цркве, све саблазни света долазе од грамзљивости свештеника“.³⁾ 4. *Световна занимања* чине свештенике „пре служитељима људи него Бога; пре борцима за овај свет него за Христа“... „Наша борба је да се молимо, читамо и студирамо Св. Писмо, проповедамо реч Божју, да служимо тајне здравља, да чинимо жртве за народ и приносимо даре за његове грехе. Јер ми смо посредници и оруђа Божја према људима“. Он је сматрао да су сва световна занимања унизила достојанство свештенства⁴⁾, учинивши га готово истоветним са мирјанима и презреним од мирјана, којима је све то камен спотицања и саблазни. Колета је жалостила стална борба између духовенства и мирјана који се узајамно оптужују и покушао је

¹⁾ „... колико је данас незајажљивости и апетита за почастима и звањима међу црквеним људима? Како јуре, готово без даха, од једног поседа ка другом; од мањег већем, од нижега ка вишем? Ко то не види? Ко то види и не жалости се?“ — *ibid.* p. 295.

²⁾ „Није ли овај порок толико порастао и набујао у цркви као поплава пожуде, тако да данас у овом радном времену највећи део свештеника ни за чим не тежи марљивије него за оним што задовољава чула и њима угађа? Одају се гозбама и пијанкама (*bankettyng*); троше се у празном брбљању; одају се спортовима и играма; баве се ловом и соколима (*hawkynge*); даве се у задовољствима овога света“. — *ibid.* p. 295, 296.

³⁾ *ibid.* p. 296. Види и његове *Lectures on I Cor.*, p. 39, као и *Exposition of Rom.*, p. 118 и даље.

⁴⁾ „... ови (свештеници) су већи него краљеви и цареви: њихово достојанство је равно достојанству анђела. Али сјај овога великог достојанства је веома замрачен, када се световним стварима баве свештеници, чији живот треба да буде на небу“. — *ibid.* p. 297.

да нађе пут њиховом хришћанском измирењу. Он мисли да би Св. Павле прогласио обе странке за неоправдиве: „Он би им могао рећи да се мирјанин рачуна као свештеник, ако свештенички ради, и да свештеник није ништа виши од мирјанина, ако иде стопама мирјанина“.¹⁾ Колет је мимоишао остала зла, рекавши: „Ово су та четири зла... о оци, о свештеници, која нас истоветују са овим светом!“ „Ако се она не уклоне, не може бити ни мудре ни снажне цркве Божје“.²⁾

Колет се позивао на Св. Писмо, којим је судио стање цркве свога времена. Једино позивање на историју састоји се од једног цитата из Св. Бернара, којим је изразио и своје мишљење. Интересантно је да Колет ни један од ова четири кардинална греха и порока није приписао јеретичима свога доба, већ поглавито истакнутим црквеним достојницима; нити је јеретике сматрао за извор зла, нити им је давао ма какво важније место у своме плану црквене реформе. Он их је сматрао за један оболели део тела, који ће се излечити чим се срце излечи. Световност је по његовом мишљењу веће зло у цркви него јерес: „Јереси нису тако кужне и опасне за нас као што је рђав и безбожнички живот свештеника“³⁾. Ово тврђење, ма како да је благо изражено, значи неодобравање средњовековних црквених начина поступања са јеретичима. У томе, можда више него у ма чему другом, Колет је по својим схватањима далеко измакао испред свога времена⁴⁾.

Други део Колетове проповеди говори о његовом плану реформе, коју је захтевао као утук на конформацију о којој је дотле говорио. Она треба да се састоје у испуњењу речи ап. Павла: „измените се обновљењем ума свога“ (Рим. XII, 2). Реформа коју је он тако енергично захтевао требала је да се спроведе *in capite et in membris*⁵⁾, али је требала почети *in sa-*

¹⁾ Letter to Randolphus, *ibid.* p. 81.

²⁾ Sermon, *ibid.* p. 207—8

³⁾ *ibid.* p. 298.

⁴⁾ Пореди ово на пример, са писмом Григорија XI Садберију архиепископу кентерберијском; и Кортнеју еп. лондонском о мерама према Виклифу — Gee and Hardy, *Documents*, № XXXVI, нарочито р. 107, као и писмо еп. Танстала из Вормса од 21 јан. 1527 г. у J. S. Brewer, *The Reign of Henry VIII*, vol. I, app. III.

⁵⁾ Ову формулу црквене реформе је први употребио Guillaume Durand de Jeune у своме *Tractatus de modo celebrandi generalis concilii*, штамп. 1545 г. Она је постала чувена и за њу су се хватали сви радикалнији западни реформатори XVI. в., црквени сабори и скупштине свих врста. Види F. Mourret, *La Renaissance et la Reforme*, Paris, 1921, *Introd.*

rite, са врхова, јер ту је, по Колету, извор свега зла. Јерархија је витални и руководећи део црквеног организма и зато се она мора најпре реформисати ¹⁾. Реформа мирјана ће природно следовати и лако ће се извршити ²⁾. Он је цркву себи представљао у стању апостазije у којој јерархија предводи ³⁾. Отуда је он захтевао баш такву реформацију, сматрајући је и као неопходну и као неизбежну.

Метод који је он предложио није значио стварање нових закона. Они што су већ постојали били би сасвим довољни, само се морају применити, почињући од закона који се односе на епископе и свештенство ⁴⁾. Колет је у мешању световних власти при постављању свештеника и епископа гледао једно велико зло и осуђивао га је врло снажним и смелим изразима ⁵⁾. Више пажње и опрезности мора бити при рукополагању свештеника, „јер ту је извор зала, што су врата свештеничких редова широко отворена и свако ко се понуди прима се без одбијања“. Колет је одбацивао савремени схоластички метод

¹⁾ „Ово реформисање и васпостављање цркве мора неопходно почети од вас, оци наши, па онда од свештеника и целог свештенства. Ви сте наше главе ви сте нама пример живљења. Ми гледамо у вас као у наше значаре и вође. У вама и у вашем животу желимо да прочитамо, као у књизи, како ми треба да живимо... Лекару излечи се сам“. — Lupton, op. cit. p. 229.

²⁾ „... онда с правом можемо приступити реформи мирјана, која ће заиста бити врло лака... јер тело иде за душом... Наша доброта ће их поузданије повести добрим путем него сва ваша свргавања и анатеме“. — *ibid.* p. 302. Види *Lectures on I Cor.* p. 40.

³⁾ „... ако хоћете да имате мир, вратите се Богу мира и љубави. Вратите се Христу... вратите се самима себи и вашем свештеничком животу“. — *ibid.* p. 303.

⁴⁾ „Изнад свега нека се обнове закони који се односе на вас, моји оци и господа епископи, закони о вашем правилном и канонском избору у капитулима вашних цркава, са призивањем св. Духа. Пошто се то данас не чини, прелати се бирају често више по вољи људи, него по Божијј благодати“, — *ibid.* p. 301.

⁵⁾ „Овде би се могло изразити запрепашћење пред једним гадним обичајем, који је се сада од неког времена оснажио у нашој цркви и већ је укореењен, на пропаст хришћанског друштва, по коме светски принчеви, неразумно и под именом хришћана, отворени Вожји непријатељи, упронасти-тељи цркве Његове, постављају епископе да управљају црквом Његовом, не са скромношћу и побожношћу, већ са гордошћу и превагљеношћу, не у светим и освешћеним местима, него у приватним собама и на банкетима; и то постављају оне (гадна злочина!) који не знају светиње, а вешти су свему што је профано, људе којима су већ срамно продали те исте епископије! Доле са овим безбожним поколењем! Каква је то беспринципност! Ја не знам да ли ову слепоћу треба више исмевати или оплакивати. Сваки ред је изгубљен!“ — *Hierarchies*, p. 123.

школовања свештеничких кандидата као недовољан за добро хришћанско свештенство¹⁾. Монаси, каноници и остали те врсте морају напустити широки светски пут па се предати молитви, посту, мучењу свога тела и чувању својих правила. Црквени судови се морају очистити од „сваке неправде“ („iniquité“). Најзад, Колет је био истинско дете свога доба и по томе, што је захтевао сазив црквеног сабора, гледајући велико зло у „суспендовању“ отачких закона који заповедају да се чешће држе помесни сабори ради реформе цркве²⁾.

Ова знаменита беседа представља један од најбољих историјских докумената о стању цркве у Енглеској уочи реформације. Прилика у којој је изговорена, у вези са бројем и црквеним положајима слушаца,³⁾ сведочи о њеној истинитости, чак и поред Колетове склоности за крајности, које он није био несвестан. Он никад, ни тада ни доцније, није оптуживан за ма шта од онога што је рекао у овој беседи, ма да су је слушали многи којима она није могла бити по вољи⁴⁾.

Но Еразмо Ротердамски је најшира и најпотпунија персонификација трансалпијског хуманизма са његове религијске и теолошке стране, неоспорни кнез нове, хуманистичке учености, у њеном најкарактеристичнијем и најборбенијем периоду.

Његово рано васпитање је било поглавито схоластичко. Ма да се нерадо сећао свога живота и у штајнском манастиру

¹⁾ „За свештеника, по моме мишљењу, није довољно да уме саставити молитву (collette), поставити неко питање, или одговорити на неку двосмислицу (sopheme), већ је много потребнији добар, чист и свети живот, пристојно владање, неопходно знање Светог Писма, извесно познавање светих тајни: поглавито и изнад свега страх Божји и љубав према небеском животу“. — *ibid.* p. 360.

²⁾ Овде Колет мисли на 5. канон Никејског Сабора, усвојен на сабору англиканске цркве у Херфорду (673 г.) који је сваки 1 мај одредио за дан сазива помесног сабора. — Види W. Bright, *Early English Church Hist.*, p. 280, и Hefele, *Histoire des Conciles*, ed. H. Leclercq, Paris, 1907, vol. I. pp. 549, 550 vol. III, pt. I. p. 310

³⁾ О томе види, Lupton, *op. cit.* pp. 180, 181.

⁴⁾ „Ако... сам казао нешто пренагљено, опростите ми; опростите човеку који говори из ревности, човеку кога жалости опадање цркве. Но расмотрите саму ствар... Промислите о бедном облику и стању цркве и потрудите се целим духом да га поправите“, — *ibid.* pp. 303, 304. И један римокатолик као што је A. F. Gasquet признаје да оваква Колетова беседа није резултат претеривања, већ стварног стања у Англиканској Цркви, које је он искрено оцртао у својој књизи *Henry VIII and the English Monasteries* London, 1888, vol. I, pp. 17—27; Види и Lupton, *op. cit.* pp. 180—188.

и у Монтењ Колежу¹⁾ у Паризу, ипак је задржао повољно мишљење о схоластици, нарочито Аквинатовој. Страх од могућности да постане јеретик због суптилности схоластичке теологије нагонио га је да се „плаши студирања теологије“ у опште. То збуњено и неодлучно стање је трајало све до његовог првог одласка у Оксфорд (1498.), где се највише бавио марљивим изучавањем грчког језика код Гросина и Линакра²⁾. Бављење у Оксфорду било је врло благотворно за његов доцнији научни рад и учинило је на њега велики утисак, који се примећује и у његовом доцнијем религијском расположењу. Дружење са Џоном Колетом допринело је много да Еразмови погледи на схоластику постану критичнији, јер га је тада Колет придобио за нове антисхоластичке методе библијских студија. Колетов утицај на Еразма не може се оспорити, јер га и сам Еразмо признаје.³⁾ Ова два хуманиста су се разликовали по темпераменту, образовању, социјалном положају, донекле по правцу мисли, али су имали толико заједничкога у ономе што је у њихово доба било најважније, да је њихово пријатељство остало доживотно, заснивајући се на заједничким религијским идеалима и хуманистичким визијама.⁴⁾ „Моје дивљење твојој знатној учености и љубави ка побожности препоручило те мени, док сам се ја теби препоручио твојом надом да ћеш у мени наћи исте особине, или твојом вером да их ја имам.“⁵⁾ „Изгледа ми да видим,“ писао је Marguard von Halstein Колету, „да ви обојица дугујете један другом, но нисам сигуран који коме од вас више дугује.“⁶⁾ Но из њихове узајамне кореспонденције видимо да је Колет

¹⁾ Овај колеж је био у рукама скотиста. Еразмо је ту студирао теологију (1496-1498). О животу и настави у Монтењ колежу види Еразмову, можда донекле претерану, колоквију *Ichthyophagia*.

²⁾ „Ad Graecas literas totum animum applicui. Graecos primum auctores, deinde vestes emam.“ Jacobo Balto, 12 apr. 1498 — *Epist.* XXIX.

³⁾ Види Еразмов разговор са Колетом о схоластичарима. — *Epist.* CCGXXXV.

⁴⁾ „Nam hominem multis annis domestice novi.“ — *Epist.* DCLXXI. „Amo Coleti tam christianum animum.“ Andreo Ammorio, 5 јуна 1514. — *Epist.* CLVIII.

⁵⁾ Еразмово писмо Колету, — *Epist.* CII.

⁶⁾ Какво је било њихово пријатељство и колики узајамни утицај, види се из једног Еразмовог писма, писаног убрзо после смрти Колетове (16 дец. 1597.): „Haec scripsi maerens ob Coleti decessum qui mihi tam acerbus est, ut mihi triginta annis nullius hominis mors ne discrutiarit gravius.... Quod unum superest, hoc illi parentalium vice persolvam officii: si quid mea scripta valebunt non sinam ejus nisi memoriam apud posteros intermori.“ Johanni Roffensi, 17 oct. 1519. „Videor mihi dimidiatus vivere, Coletus mortuus; quem virum Britania, quem amicum ego perdidit?“ — *Epist.* CCCLXVIII.

све чинио да што јаче потстакне Еразма на књижевни посао, ободравајући га увек и радујући се најискреније његовим успесима.¹⁾ Још у Оксфорду се Еразмо дефинитивно оријентисао и више није оклевао да ли да студира теологију, већ је ступио на то поље са чврстом одлучношћу: „Не могу ти казати, најодличнији Колете, како сам се свом снагом одао свештеној књижевности, како негодујем противу свега што ме одваја од ње или задржава у раду.... Онда ћу бити слободан да се посветим свим срцем изучавању Св. Писма, у коме мислим да проведем цео остатак свога живота.“²⁾

Но за разлику од Колета, Еразмо је кроз цео свој живот остао љубитељ па и обожаваалац класичне литературе. Уживао је када је радио „у грчким вртовима.“ Његова „*Adagia*“ је најбоље огледало његовог дубоког знања и грчких и латинских класика. Но он никад није ни класичној литератури ни њеној култури допуштао да постану његов крајњи циљ или највиши идеал. Он је ту област знања веома волео, али је њу сматрао само као корисно средство за проширење и разјашњење општер умног хоризонта, да би дубље видео и успешније обрађивао своје свештене студије (*studia sacra*³⁾). За Еразма је речено да је покристио Ренесанс,⁴⁾ но Колет је обратио и миропомазао Еразма.

Поставши хришћански, хуманизам је постао реформаторски у широком смислу речи.

Еразмо је, као ретко ко, имао прилике да се упозна са стањем Зап. Цркве свога времена и то својим личним искуством у разним земљама. Злоупотребе и недоследности у практичном животу Цркве су прво привукле пажњу Еразмову, изазвавши његово незадовољство и критицизам који се поштравао паралелно са његовим литерарним развићем и познавањем савременог религиозног живота и мисли. Колет је хтео да стане лицем к лицу према злу и да га коригује ревношћу старо-

¹⁾ „Продужи Еразме,“ писао је Колет када је прочитао његов *Novum Instrumentum*. „Љуби ме као увек;... рачунај на моју оданост и помоћ“

²⁾ Писмо Колету, — *Epist.*, CII.

³⁾ „Et fortasse latius se fundit spiritus Christi quam nos interpretamur.“ „Fateor affectum meum apud amicos: non possum legere librum diceronis de senectute; de amicitia, de officiis, de Tusculanis quaestionibus, quin aliquoties exoscular codicem, ac venerer sanctum illud pectus afflatum coelesti numine.“ — *Colloquia*. „Dum in graecorum hortis versor, multa obiter decerpo, in posterum usui futura atiam sacris in literis.“ Писмо Колету, — *Epist* CII.

⁴⁾ Imbart de la Tour, *Les Origines de la Reforme*, Paris, 1909, vol. II, p. 345.

заветних пророка, очистивши оно што је човечанско и доводећи га у хармонију са оним што је божанско. Еразмо је хтео то исто, али се највише служио оштрим и снажним сатирама, а не само дубоко озбиљним и научним делима. Оба ова правца његове делатности су успела направити велики утисак. „Истина је да су се за науку врло мало интересовали они којима је било стало до религије; док су се религијом врло мало занимали они, којима је било стало до науке.“¹⁾ Еразмо је обухватао и једно и друго и успео више него много гоњени Ројхлин²⁾ да открије и по целој западној Европи распростре један нов метод у теологији и једно свежије схватање вере, отварајући тиме нове хоризонте и изазивајући велике и огорчене спорове. Појавивши се на свет, *Novum Instrumentum*, Hieronimus, Hilarius означили су долазак одлучног и неизбежног сукоба између старе и нове учености у непосредном додиру. Полу-борба и полу-примирје су после тога били немогући. Велики научник је у тој борби одиграо пресудну улогу хришћанског хуманисте под импулсом с једне стране све веће револуције у теолошким студијама, којој је он врло много допринео, а с друге стране руковођен погребима свога доба које су се све више и јаче осећале. Оно за чиме је он у томе погледу тежио значило је истинитију, научнију и хришћанскију теологију, теологију у ближем додиру са стварним животом хришћана.³⁾ Али добар теолог мора учити теологију и својим животом и примером⁴⁾. Његов посао треба да се састоји у одухотворавању хришћанског живота и идеала према прописима Јеванђеља, одричући

¹⁾ R. Drummond, *Erasmus*, vol. p. 309.

²⁾ Еразма је жалостило гоњење Ројхлина у Немачкој. О томе је писао кардиналу Гриману (Grymanus) 31 маја 1515 г: „Id quod nuper in summo illo viro Johanne Reuhlino, non sine summo animi dolore conspeximus... Deum immortalem, quam frivolis ex nugis, quantas tragoedias concitarunt.“ — *Epist.* CLXVIII.

³⁾ „Sunt qui ludant verbis Scripturae.“ — *Ratio perveniendi ad veram Theologiam*, p. 129. Добар теолог „malit exprimere vita quam syllogismis“ (p. 133). У схоластичкој теологији „non paulo plus sit Philosophiae quam Theologiae“ (pp. 133, 134). „Quid autem necesse est ad omnesomnum quaestiuunculas certa respondere theologum? quarum neque numerus est, ullus neque finis“ (p. 134). „Praestare paulo minus esse sophistam, quam minus sapere in evangelicis et apostolicis litteris. Satiус est ignorare quaedam Aristotelis dogmata, quam nescire Christi decreta. Denique malim cum Chrysostomo pius esse Theologus, quam cum Scoto esse invictus“ (p. 137.).

⁴⁾ „Denique satis invictus fueris Theologus, si nulli succumbas vitio nullis cedas cupiditatibus, etiamsi a contentiosa disputatione discesseris inferior. Abunde magnus doctor est, qui pure docet Christum.“ — *Ibid.* 138.

се свега што хришћанина може ометати „ut lux esset orbis. ut civitas esset in edito sita, omnibusque undique conspicua.“¹⁾ Еразмо (и хришћански хуманизам као целина) је предлагао нов метод у теологији, али не нов систем учења. Тај метод је значио слом схоластике и враћање старини, коју је схоластика занемарила. Он није порицао целу него само ближу прошлост.²⁾ Ту је тајна његових односа према двома узајамно непријатељским струјама првобитно јединственог хуманизма, као и његовог држања у оштрим споровима који су наступили пошто је свет видео и прочитао његова дела.

Рекли смо да је Еразмо био дубоко незадовољан верским стањем свога доба. То је омогућило и створило Еразма-реформатора. Ми ћемо се на томе у извесној мери задржати.

У свом *Enchiridion Militis Christiani*³⁾ Еразмо је описао природу праве вере и побожности.⁴⁾ Ту је, на њему својствен опрезан начин, изложио извесне појаве које је црква санкционисала, но чији је смисао он сматрао за опасан због рђавих разумевања тих појава, као што су: хаџилуци,⁵⁾ постови,⁶⁾ молитве светитељима и поштовање њихових моштију.⁷⁾ Но ни

1) Види *Ratio... pereniendi ad veram theologiam*, p. 84. где је о томе сумирано његово мишљење при коме је до краја остао.

2) „Juxta parabolam Evangelicam dicit, vetus vinum melius est et hujus recentioris Theologiae studio veterem negligit.“ — *Praef. Nov. Testam.*

3) „Enchiridion“ се појавио у Лувену 1502-3 г. Види писмо из 1525 г., у коме Еразмо говори о томе. — *Opera* III, 873, D.

4) „Enchiridion non ad ostentationem ingenii aut eloquentiae conscripsi, verum ad hoc solum, ut mederer errori vulgo religionem constituentium in ceremoniis et observantibus plene plusquam judaica rerum corporalium: ea qui ad pietatem pertinent, mire negligentium.“ — *Opera*, XI, 1179.

5) „Haec mihi videtur ambitio, non eleemosyna...“ „Sed ego, si sacerdos aut episcopus essem, hortarer crassos illos amicos, aut negotiatores, ut si vellent sua peccata redimere apud Deum, ista cancelum effunderent in subsidium eorum, qui vere pauperes sunt. I. An non putas recter collocari, quod datur monasteriis? — Ev. Et his darem nonnihil si dives essem, sed darem ad necessitatem, non ad luxum.“ Затим цитира *Mat. VI, 24, 25.* — *Colloquia Familiaria*, *Opera*, I, pp. 684, 685. Види и *Enchiridion*, p. 788. „Quis refert bona foris agere, quibus diversa fiunt intus? an magnum est quod corpore Hierosolymani adis, cum intra temet ipsum sit Sodoma... sit Babylon? Non magnum est carneis calcaneis vestigia calcasse Christi, at maximum affecti sequi vestigia Christi... Magis sequere mysterium crucis.“ — *ibid.* pp. 37, 38.

6) „Jejunium agis, et abstines ab iis quae non contingant hominem, et non contines ab obscenis sermonibus qui polunt et tuam et alienam conscientiam?“ — *ibid.* p. 27.

7) „Tu non cogitas de mutanda vita... quid igitur oras? Oras divitias et nescis uti divitus.“ — Види *ibid.* p. 27.

једно од овога није Еразмо смео изрично одбацивати и отуђивати. Он је се поглавито задржавао на злоупотребама у томе погледу. Критиковао је монахе, њихово владање и вршење обреда којима придају толику важност, „ма да (монаси) немају ни мало духа Христовог, већ су недуховни и до ушију потонули у извесним противдруштвеним пороцима, мрзовољни да би се са њима могло живети и једва подносе и саме себе. Ако је њихова љубав хладна, њихов гњев је довољно врућ“¹⁾ и т. д. Он је монасима одрицао и ону количину врлина, коју су незнабожички философи стицали својим природним разумом, искуством или прописима философије. Захтевајући више љубави, као врлине, он узвикује: „Немој ми говорити да љубав значи бити стално у цркви, клечати пред иконама светитеља, палити воштане свеће и певати молитве. Богу те ствари нису потребне.“ Живот (монашки) је постао суров и мучан зато што је „испуњен јеврејским празноверјем, нити је слободан од ма кога порока спољашњег света; чак је у извесним стварима прљавији.“²⁾

Еразмо се горко жалио на богатства која се тако високо цене у цркви, „без обзира каквим су средствима стечена.“ „Сиromaштво се сматра за највећу несрећу и најнижу срамоту.“ Он је то узео као резултат једне несрећне корупције, која је вековима расла и пустила корење дубоко испод површине живота. Ту своју жалбу је овако сумирао: „Данас је такав наш начин поштовања и изражавања Христовог учења, да се ништа не сматра за униженије и презреније, чак за луђе, до бити истински и срдечно хришћанин, као да је Христос или узалуд живео на земљи, или да је хришћанство изменило свој карактер, или као да се не односи на све људе подједнако.“

Encomium Moriae (похвала лудости), штампан 1509 г., представља моћну, уједајућу сатиру о лудостима и злоупотребама свих друштвених класа, а нарочито свештенства. Еразмо га је писао када је његово име већ добило високу репутацију по целој Европи. Тај факт, у вези са популарношћу теме, учинио је да је *Encomium Moriae* врло много читан и да је за неколико месеци доживео више издања. Свет је био радознао да чује

¹⁾ „Mundus instuperat ceremoniis. Mali monachi regnabant impune, qui aqueis inexplicabilibus involverant hominum conscientias.“ Georgio Duci Saxoniae, 12. Dec. 1524. — *Opera* vol. X, p. 1680. „Christus autem spiritus est, charitas est.“ — *Enchiridion*, p. 38. Види Drummond, op. cit. vol. I, p. 117.

²⁾ „Si vulgus christianorum spectes, nonne prora et puppis vitae illis in ceremoniis est?“ — *Colloquia*.

мишљење највећег савременог научника о предметима од општег интереса.

„*Colloquia Familiaria*“ (1518 г.) није био мање подругљив спис о општим црквеним приликама, институцијама и животу монаха. Тон овог Еразмовог дела је често сличан тону којим је писао Лутер, кога је, чудновато,¹⁾ одбијао Еразмов језик.¹⁾ Оно је било предмет врло живих дискусија, које су умножиле број Еразмових непријатеља у редовима свештенства. Сорбона га је осудила (1526 г.), а папа ставио у индекс забрањених списа. Чак ни *Novum Instrumentum* није био без сличних саркастичних примедаба у нотама и објашњењима.²⁾

Adagia врло смело излаже разна црквена зла која потичу од јерархије: гордост црквених великодостојника; њихово господарење над хришћанским народом, коме они треба да буду слуге; њихово наопако схватање црквеног напретка, који они виде у олтарима што сијају у злату и драгом камењу па и онда „чак када се свештеници такмиче са источним сатрапима својим поседима, мноштвом слугу, својом раскошношћу, мазгама, коњима, елегантним платама и свим што доприноси преузношењу и сјају живота.“³⁾

Еразмов начин третирања папа далеко је од неког признања папског права на примат и световни суверенитет. Он је папске претензије и тежње критиковао примерима Христа и Св. Петра од кога су они, тобож, и добили своју власт: „Ја сам вољан да свештеници владају, али мислим да је земаљска власт недостојна њиховог небеског позива.“⁴⁾ Вољан сам да папе тријумфују, али то несме бити у онако крвавим тријумфима

¹⁾ „Erasmus... durch den Zaun thut nichts öffentlich, gehet keinem frei unten Augen, darum sind seine Bücher *sehr giftig*. Wen ich sterbe will ich verbieten meinen Kindern *das sie seine Colloquia nicht sollen lesen*“. — *Tischreden*, Frankf., 1568, vol. II, pp. 246, 247.

²⁾ Види цео Paraphrasis in Evangelium Matthaei.

³⁾ *Opera*, vol. VI. „Sunt pseudo-apostoli, qui ventri suo serviunt, non Iesu Christo.“ — *Praef. tertione ed. Novi Test.* Чак и доцније, када су га напали и када је постао обазривији, Еразмо је писао: „Crescit ubique cardinalium numerus. Hoc an gratulari debeam ecclesiae nescio. Veteres non absque causa tanto studio cardinalium turbam conati sunt excludere... Olim cardinalis officii nomen erat, nunc est regni.“ Bilibaldo suo, — *Epist.*, MCXXXI, Aug. 1530.

⁴⁾ „De monarchia Pontificum unquam dubitavi, sed an haec Monarchia fuerit agnita tempore Hieronimi aut ex ferta, dubito alicui ex occasione loci.“ Mattheo Card. Sedunensi, 19 Jan. 1524. — *Epist.* DCLXVII.

које је славио злочинима упрљани Марије¹⁾ или нечестиви Јулије.²⁾ Желим да они буду богати, али бисером Јеванђеља, небесним богаствима, којима ће бити у толико богатији у колико их раздају другима. Желим да буду сигурно чувани, но апостолским оружјем, штитом вере, панциром праведности и мачем спасења, који је реч Божја. Хоћеш ли да знаш која су права богаства за једнога папу? Слушај првога папу: „Сребра и злата немам али што имам дајем ти: у име Исуса Христа јустани и ходи.“³⁾ Еразмо се никад није могао скожити са папским кнежевским сјајем и њиховом светском влашћу: „Зашто желиш видети апостолске кнежеве у оним украсима, које су апостоли ногама газили? Зашто наследством од Петра зовеш оно, чијим се немањем сам Петар хвалио?“

Еразмо је оплакивао световност папа, њихову духовну пустоту и једностраност њиховог следовања Христу. Кад је о томе говорио, он је своје замерке упућивао свима редовима јерархије. Увидео је опадање старог обрасца хришћанског свештенства и његово прљање световношћу, која је доносила све већи притисак на стадо у разним облицима намета и потраживања. Пад јерархије је сматрао за неоспоран и покушавао је да је избави тиме што је захтевао враћање првобитној чистоти цркве и тешњем додиру са Христом и Његовим Јеванђељем.⁴⁾ Он је тирански суверенитет папа и црквених великодостојника одбацивао, сматрајући га потпуно противним духу

¹⁾ Римски генерал Caius Marius (+156—86 пре Хр.)

²⁾ Овде Еразмо мисли на папу Јулија II (1503—1513). Он у *Encomium Moriae*, свакако под импресијом коју је лично и непосредно добио у Италији 1506 г., говори о „оронулом старцу који се обукао у младићску бујност, не жали издатака ни труда, само да изопачи законе, веру и мир и да цео свет окрене тумбе.“ Еразмо је присуствовао тријумфалном уласку Јулија II у Болоњу. Види Drummond, op. cit. vol. I, pp. 166, 167.

³⁾ *Opera*, II, p. 770, с. и даље.

⁴⁾ „Audi sermonem divinum, sed totam audi. Episcopus es, delectat te quod Petro dixit Christus: *et tibi dabo claves regni coelorum*: sed attendito quod eidem a cruce revocandi dictum est: *Vade retro, Satana*, non sapis quae Dei sunt, sed quae hominum. Memento quod ei dictum est: *Tu me sequere*. Summus es Pontifex, juvat dici Vicarium Christi, sed interim in mentem veniat exemplum Christi, mors Christi, in cujus affectum succedere oportet qui succedit in vices ac titulum. Sacerdos es, placet tibi quod dictum est Apostolis: *quorum remisseritis...*: Sed adverte quod praecessit: *Accipite Spiritum Sanctum... Ite et docete omnes gentes*. Delectat quod ait Paulus: Presbyteros duplici honore dignos, sed adde quod addit ille: *qui bene praesunt...* Ab his rebus quantum absunt qui nunc plus quam decimas exigunt a plebe? — *Ratio perveniendi ad veram Theol.* — *Opera*, vol. V, p. 138.

хришћанства и као нешто што деформише стварни карактер хришћанског свештенства, како га је Христос установио и како су га Апостоли проповедали.¹⁾ Он је ту врсту власти сматрао пре као узурпацију и тиранију него као украс и одличје римских првосвештеника. Ратови и крвопролића, које су папе толико употребљавали, били су одвратни Еразму, који је у њима гледао негацију и заборављање пастирских и очинских дужности папа: „Pastor es, non Dominus“!²⁾

Но шта је овај велики хуманист-реформатор мислио о примату и универзалној јурисдикцији папа? Његово мишљење је добрим делом изражено досадашњим излагањем његових погледа. Пре свега треба напоменути да се он обазриво чувао од заснивања ових двеју папских претензија на неком божанском праву (*ius divinum*) и представљао их је као нешто што је врло много у зависности од личног достојанства папе.³⁾ У коментару Матејевог Јеванђеља, XVI, 18-20, цитира бл. Августина⁴⁾ и вели да Св. Петар не представља само Цркву већ и сваког хришћанина појединачно.⁵⁾ Зато се он чуди како неки могу назвати тај пасус тако да се он односи само на римског првосвештеника: Таквим тумачењем положаја Св. Петра међу апостолима Еразмо извињава и тумачење које је јеванђелским речима

¹⁾ „Cum dominium voco, tyrannicam intelligo; cum potestatem, violentam intelligo; cum patrem, totam fiduciam in eo collocatam intelligo... Aliud est honoris gracia tribuere domini nomen, aliud est appetere tyrannicam dominationem. Quid autem est aliud quam tyrannis, potestas immodice usurpata, praeter illas dotes quibus oportet ornatum esse Pontificem“? — Responsio ad Albertum Pium — *Opera*, IX, p. 1180.

²⁾ „Neque vero dictum est rege, aut subige oves, sed *pasce*: neque dictum est oves tuas, sed *meas*“. — *Opera*, V, p. 86. Еразмо је писао кантерб. архиепископу Вораму (Warham), 29 маја 1527 г.: „Romae turbatissima sunt omnia... putant foedus Caesari cum Pontifice coitutum. Hoc quam diu permittunt Principes, ut Pontifex nunc cum hoc, nunc cum illo pangat ac repingat foedus, videor ne nunquam futura sit pax in orbe. Pontifex deberet esse pater aequus omnibus“. — *Epist.* DCCCLXX. Види и CXLIV.

³⁾ „Praesides aliis Episcopis, verum juberis et amore praeellere, juberis exemplo summi Pastoris, omnium incolumitatem vitae tuae dispensio tueri. Gaudes tibi locum in terris esse Christo proximum, at memento tuum esse officium, ut sis illi et vitae sanctimonia proximus“. — *Opera*, V, p. 128.

⁴⁾ *Retractationes*, I, C. XXI.

⁵⁾ „Petrus totius populi christiani voce at vice respondit: Tu es Christus... Nullus enim est in corpore Christi, a quo non exigatur ista confessio... consuliter quod Petro dicitur... *ad universum populi christiani corpus pertinet*... Petrus cuiusvis Episcopi typum gerat. — *Opera*, V, 86.

дао и св. Кипријан картагенски.¹⁾ Што се тиче папске претензије на универзалну јурисдикцију и већи ауторитет од Васељенских Сабора, Еразмо их није признавао и називао их је „огромним прозором тираније“ (*fenestra tyrannidi*).²⁾

Еразмо је веома страховао због суптилности у које се тако смело упустила средњевековна теологија и због последица које би отуда могле произаћи. Он је претпостављао и препоручивао мање рискантну и опасну престоту првобитног учења старе Цркве.³⁾ Врата догматике не смеју се, по његовом мишљењу, увек сасвим затварати, нити се сме свака црквена наредба и правило наметати народу уз строге казне па чак и под претњом анатеме па и смртне казне.⁴⁾ Еразмо није хтео порицати представницима црквене власти право издавања наређења, али не би пристао ни да сам због њих умре, ни да друге због њих казни смрћу.⁵⁾

Критичке студије текста Св. Писма и дела Св. Отаца биле су у књижевном погледу и у ово време од огромног значаја за доцнију кризу у верском животу Запада. У њима је хришћански хуманизам предузео свој прави посао и манифестовао своју

1) „Petrus... typum gerat Ecclesiae, cui traditae sunt claves... Proinde miror esse, qui locum hunc detorqueant ad Romanum Pontificem“. „Forte sic excusandus est Cyprianus, quod Petrum hic non pro homine illo, sed pro typo accepit“. — *Evang. sec. Matth.*, pp. 88, 89.

2) „...tunc exempta est sacrosancta Religio; tunc illuminatus Theologus praeponderat universali Concilio.. Nonne huiusmodi dogmatis ingens aperitur fenestra tyrannidi, si tanta potestas incidat in impium ac pestilentem hominem?... Non invidemus majestati Pontificis Romani“. — *Opera* V, 90, 91. „An hic inquam primatus sit institutus a Christo, vehementer addubito“. — *Opera*, t. IX, p. 1187.

3) „Cur hodie qui peccatorum farcina degravantur, ad venias. ad compositiones similiaque remedia vocantur potius, quam ad hoc, quod a Christo. quod a primariis Apostolis ostendum est? Cur dubia certis anteferimus? — *Opera*, X, pp. 111, 112.

4) „Sic Paulus multa indulgebat Corinthiis distinguens interim quae Domini nomine proponeret perfectis, et quae suo nomine condonaret infirmis, hac spe tamen, ut proficerent. Proinde cum Summi Pontifices condonationibus et indulgentiis, ut vocant segnes, aut fortasse desperationi proximas erigunt ac tovent donec ad meliora proficiunt... Idem dum legibus cavent, de decimis praedialibus ac personalibus extorquendis, de usu palii redimendo, de annatis, ut appellant. exigendis, de patrimonio Petri, ut vocant, armis vindicando, de subigendis bello Turcis, decue aliis innumeris... nemo tamen dixerit eos versari in eo quod proprium est Philosophiae Coelesiis“. — *Opera*, X, p. 89.

5) „An Episcopi possunt constitutionibus obligari ad crimen capitale, non est de articulis fidei, nec pro talibus vellem mori, nec alios occidere, si essem iudeus“. „Adversus Monachos quosdam Hispanos“, — *Opera*, IX, p. 1087.

праву вредност у теологији. Тиме је и схоластика била потпуно одбачена, више прећутно него изрично. Теолошке студије су се на тај начин вратиле првим вековима, који су најбоље и најверније изразили дух хришћанства и суштину Цркве.¹⁾ Еразмо се, више него ма који од хуманиста, може сматрати као претеча реформације и новог доба. Публиковање његовог Новог Завета било је „у његовом пуном значају можда најодређенија граница између Средњег и Новог Века“.²⁾ Лоренцо Вала је био први, но Еразмо је био најутицајнији од свих научника овога времена који су били битку за хришћанске интелектуалне слободе. Студирање теологије пре њега је значило студирање „Сентенција“ Петра Ломбарда и „Суме Теологије“ Томе Аквинтскога,³⁾ а са Еразмом и после њега значило је студирање Св. Писма и Св. Отаца. Св. Писмо је било монопол западног свештенства кроз цео Средњи Век; Еразмо га је објавио заједничком својом не само свих хришћана, него и свих незнабожаца: „Ја се ни мало не слажем са онима“, писао је Еразмо „који нису за то да Св. Писмо, преведено на народни језик, читају и неучени, као да је Христос учио такве суптилности, да би их једва могли разумети само неколико теолога, или као да се сила хришћанске религије састоји у томе што је људи не знају“... „И ја желим да се оне (књиге Св. Писма) преведу на све језике, да их могу читати и разумети не само Шкоћани и Ирци, него и Турци и Сарацени“.⁴⁾

Са Сер *Томом Мором* најзначајнија група енглеских⁵⁾ хуманиста представља органску целину, како по идејама тако и по делатности. Мор није био ни ватрен зелот за чистоту вере и цркве као Колет, ни књижевни кнез као Еразмо, али је имао толико заједничкога са обојицом, да је нераздвојан од њих. Ли-

1) „Prima quidem auctoritas debetur Apostolis et Evangelis“ *Adnot. Ad Matth.* — *Opera*, VII, p. 13.

2) Prof. Forster Watson, *Hibbert Journal*, April 1918, p. 468.

3) Види Erasmus Paolo Volzio, 1518 г. — *Epist.* CCCXXIX.

4) Види *Praefatio ad Novum Instrumentum*.

5) Еразмо је по народности био Холанђанин, али је сам себе сматрао и звао „грађанином васионе“ и највећи део свога живота је провео ван Холандије. Његове везе са Енглеском су биле и јаке и многобројне. Он је и по свом неупоредљивом утицају и по везама нераздвојан од енглеског хуманизма. Немогуће је говорити о енглеском хуманизму, обишавши Еразма. О универзалном утицају његову на своје доба, нарочито око год. 1520, види A. Meyer, *Etude critique sur la relation d' Erasme et de Luther*, Paris, 1909. P. Imbart de la Tour, op. cit. v. III, ch. II.

накра му је био учитељ класике, Колет „духовни вођ и љубав.“¹⁾ Еразмо је био „слађи од свега у животу“.²⁾ У којој се мери Мор слагао са идејама својих великих пријатеља, изразио је радошћу приликом публиковања сваког Еразмовог дела или Колетових предавања и беседа, којима је присуствовао кад год је могао... Не само да је Тома Мор био сагласан са другом двојицом и да је аплаудирао њиховим делима, већ је и активно учествовао у одбрани „Новог Завета“ и „Похвале лудости“ када их је напао Мартин Дорпијус из Лувена. Мор није био професионални теолог, али по мишљењу Еразма, није га могао на томе пољу презирати ни највећи теолог. Поред тога што оправдава ово Еразмово тврђење, једно Морово писмо Мартину Дорпију³⁾ даје нам доста материјала о пишевим погледима на схоластику, развиће теолошких студија и држању у конфликту између старе и нове учености на пољу религије. Ту између осталог каже: „Разлог за толико занемарење старих тумача (Отаца) је у томе што су неки несрећни генији прво убедили себе па онда завели друге да верују, да нигде нема меда осем онога што је скупљен у кошницама Сумиста⁴⁾... теолога који Оце и Св. Писмо не читају нигде осем у Сентенцијама“.⁵⁾ Јасан, непристрасан и достојанствен начин на који је ово писмо написано, — особине које је понекад напуштао у својим доцнијим полемичким списима, — довео је Дорпија до покајања и повлачења.

¹⁾ „Ја сам се потпуно предао теби“ — писао је Мор Колету (23 окт. 1504 г.), — Lupton, op. cit. p. 146. У једном доцнијем писму Колету (21 окт. 1510), Мор вели: „Dici non potest ex quanta laetitia, in quantam molestiam rejectus sum, quid enim mihi potest esse molestius, quam suavissima consuetudine tua prevaris cujus prudentissimo consilio frui, cujus iucundissimo concionibus excitari, cujus exemplis et vita promoveri, in cujus denique vultu ipso ac nutu solebam conquiescere... altero (Гросин) ut tu scis, solo, dum tu abes, vitae meae magistro“. — Види Knight, *Life of D-r Colet*, p. 139.

²⁾ Види предговор уз „Encomium Moriae“. „Non credas, Erasme mihi esse amorem, quam valde amorem in te meum“ — писао је Мор, окт., 1517 — *Erasmii Epist.* CXCI. „Nos duo turba sumus apud animum meum... Vale Erasme dulcissime mihi que oculis clarior“. — *Epist.* LXXXVIII, p. 1575. Мор се упознао са Еразмом 1497 г. приликом Еразмовог бављења у Енглеској; — Ollard and Crosse, *Dict. Engl. Church Hist.* p. 375.

³⁾ То писмо даје Jartin, II, 668. То је Моров први публиковани теолошки есеј. Види још једну одбрану Еразма — *ibid.* II, 687; Erasmus Hutteno — *Epist.*, CCCXLII (23 јули 1519); Morus Brixio, — *Epist.*, DLV.

⁴⁾ Присталице Томе Аквинског.

⁵⁾ *Quatuor Libri Sententiarum*, Петра Ломбарда (+ 1164), штампане у Паризу 1655. г.

Међу његовим ранијим списима који имају значаја за нашу тему најважнији је *Утопија*, која је угледала света 1516 г. То је један фантастичан и понекад драматичан опис живота у држави Утопији, у којој религија ни у ком случају не заузима најмање важно место. „То је прва велика и оригинална књига која се појавила у Енглеској у доба ренесанса“¹⁾ Религија утопијанаца варира од идололатрије и једне врсте деизма до хришћанства, које је недавно унесено у ту земљу. Али у земљи влада савршена и најстрожија толеранција која је загарантована једногласним народним договором и земаљским законима, које је земљи дао њен први краљ Утопус. Као основа те телеранције служе две верске догме: вера у Бога као творца, управитеља проузрочника свега, и вера у бесмртност човечје душе. Преступници ових догми и верске толеранције се кажњавају: а) изгнањем из сваке јавне службе, б) прогонством из земље или оковима за кривце у бунту. Свештеници се бирају, уживају велики углед и жењени су. Но свештеничку службу у Утопији врше и световњаци без сваког апостолског наслеђа и без папе као поглавице. Свештеници су више јавни учитељи и саветодавци него свештеници. Удовице и старице могу такође на исти начин постати свештеници, са истим правима као и људи. Све вере и секте имају заједнички најпростије службе тако да се нико не саблажњава. Никакви ликови ни иконе се не употребљавају у њиховим службама. Пост се не признаје, јер се мучење тела сматра као грех и незахвалност према Богу Творцу. Беспослени не постоје у Утопији, делом зато што број монаха и свештеника није велики као у другим земљама. Жене и деца се исповедају код куће пред кућним старешином и то пре литургије. Најбоља вера је законом обезбеђена зато што јој је остављено да надвлада све слабије, но само путем убеђивања. Утопијанци до крајности презиру и исмевају враџбине „и остала гатања и празноверице“. Комунизам је основа социјалног живота грађана и писац у том погледу додаје: „не мали потстрек и помоћ им је у томе погледу било то што, су од нас чули да је Христос установио да његовим следбеницима све буде заједничко“.²⁾

Сав опис Утопије припада замишљеном португалском морепловцу, Рафаелу Хитлодеју (Hythloday) који је пратио Америга Веспучи на поморским путовањима. Но у колико је тим

¹⁾ R. W. Dixon, *History of the Church of England*, London 1881, vol. I, p. 9.

²⁾ *Utopia*, transl. by R. Robinson, „Scott's Library“ ed., p. 177.

идеалним стањем Утопије, а нарочито оним што се односи на веру, изражено мишљење самога Мора, — то је сачињавало стални спор између протестаната и римокатолика, поглавито због времена у коме се појавило дело са таквим идејама.¹⁾ Мор свакако није био задовољан многим стварима које су биле предмет „Утопије“ и радо би поздравио њихову реформу. То је очигледно и из његових напомена о рђавим обичајима међу хришћанима. Стварна тешкоћа је у томе што нико није у стању да одреди: у којој мери је сам Мор био присталица оних мишљења која је тако вешто изразио у својој књизи, јер при крају писац каже: „Не могу се сложити и сагласити са свачим што ми је он (Hythloday) рекао, али нисам онда могао замарати мога известиоца даљим говорењем“. Но „Утопију“ је завршио следећим речима: „Тако морам исповедити и признати да многе ствари из јавног живота Утопије могу у нашим градовима пре жељети него им се надаћи.“²⁾ По нашем мишљењу несумњиво је: 1) да Утопија ипак у извесној мери садржи индиректног хуманистички-идеалистичког критицизма политичког, социјалног и верског живота запада, у циљу пледирања за толеранцију и једно опште упрошћење друштвеног живота; 2) да је инквизиција оног времена испитивала „Утопију“, нашла би у њој довољно разлога да Мора пошаље на вешала.

¹⁾ Seebohm мисли да „Утопија“ „у великој мери значи Моров израз исте мале групе пријатеља о социјалним и политичким питањима“. Мржња оксфордских реформатора према бескрајним свађама европских хришћана ...напомињала им је један начин богослужења у коме би се сви хришћани свих боја и расположења могли ујединити“. — op. cit p. 363. J. E. Bridgett је исто толико склон да мисли супротно Сибому. — Види његов *Life and Writings of Sir Thomas More*, p. 10. и даље. Сибомово мишљење се не може оправдати ни доказима из саме „Утопије“, ни Моровим личним животом и његовим доцнијим полемичким списима. Професор В. Соколов је мишљења да мисли изражене у „Утопији“ нису „ништа друго до један протест изражен отмено и индиректно“. — *Реформація въ Англіи, Москва, 1881, стр. 159*. Сматрамо да је истини најближе мишљење дао Sir T. Mackintosh: „The true notion of *Utopia* is that it intimates a variety of doctrines and exhibits a multiplicity of projects which the writer regards with almost every possible degree of approbation and shade of assent; from the frontiers of serious and entire belief through gradations of descending plausibility, where the lowest are scarcely more than the exercises of ingenuity, and to which some wild paradoxes are appended, either as a vehicle, or as an easy means (if necessary) of disavowing the serious intention of the whole of this Platonic fiction“. — *Life of More, Miscellaneous Works*, vol. I, p. 423.

²⁾ So I must needs confess and grant that many things in the Utopian weal public, which in our cities I may rather wish for than hope after“.

И Колет и Еразмо и Мор су, са својим многобројним обожаваоцима, поштоваоцима и ученицима, очигледно жудели за једном реформом, која би истребила многобројна зла и недаће у Цркви: оснаживши што је ослабљено, очистивши што је упрљано, осветивши и одухотворивши што је обесвећено и материјализовано. Они су чинили све што су могли да послуже томе циљу¹⁾ и били су толике оптимисте, да су веровали у могућност једне такве промене на боље. Тому су имали да послуже сви књижевни облици њихове делатности, па чак и све оне Еразмове уједљиве сатире и они оштри сарказми, јер их је он схватио као горку медецину, намењену исцелењу једног болесног организма.²⁾ Но они су свим тим, у ствари и силом околности, изазвали несразмисан дух критицизма и досули уља у ватру. Кад је реформација почела и поцепала западну цркву у две главне партије, ми видимо да су обе присвајале себи Еразма и обе га нападале. Његово неодлучно држање је навукло сумњу на њега и обе љуто завађене партије су га оптуживале за кукавичлук и неискреност.³⁾ Он је у почетка показивао извесне симпатије према Лутеру,⁴⁾ но када се појавио лутеранизам који присваја и њега, Еразмо је увидео како су га рђаво разумели и жалио се како је опасно изразити ма какво мишљење.⁵⁾ Папски нунције Алеандер је оптуживао Еразма да

¹⁾ Еразмо је из Лондона писао папи Лау X (28 апр. 1515 г.): „Ipse ex tantis sudoribus non alium exspecto fructum, quam ut nostra qualicunque industria, christiana pietas... adjuvetur“...

„Habent enim et nostra tempora suos Pharisaeos ac Rabbinos, habent suos hypocritos... Orandus igitur Christus, ut hoc pharisaicum genus aut mutet in melius, aut abigat a grege suo“. — Erasmi Opera, V, p. 139.

²⁾ Доцније је Еразмо овако објашњавао своје нападе на папе: „Si quid per occasionem Scripturarum admoneo, non pertinet ad legitimam potestatem, sed ad potestatis abusum“. „Responsio ad Albertum Pium“, — Opera IX, p. 1179. „In Enchiridio nichil dictum est in Theologiam, sed in Theologiae corruptores, et in supersticiosos quosdam Monachos, qui constitutionibus suis obruunt christianorum libertatem. Taxare vitia non est laedere professionem, sed juvare“. — ibid., p. 1168.

³⁾ Папски нунције Алеандер је писао папи из Вормса (децембра 1520) „Die Anhänger Reuchlins, Luthers und Erasmus haben Dialoge gegen mich geschrieben und drucken lassen“. Алеандер је чак подозревао да је Еразмо писао неке од списа који су се појавили под Лутеровим именом. — Види *Die Depeschen des Nuntius Aleander vom Wormster Reichstage 1521*, übersetzt und erleuchtet von Kalkoff, Halle, 1897, pp. 45 и 59.

⁴⁾ О интересантном односу и положају Еразмову у овом конфликту и изворима види: P. Imbart de la Tour, op. cit., p. 60.—108.

⁵⁾ „...nec loqui tutum est, nec tacere. Rapiuntur in diversum omnia, etiam quae optime scribantur animo“. (27 маја 1520). — Epist. DII.

је писао противу наше вере горе него Лутер“ и да је „извор свега зла“.¹) Еразмо се бранио не напуштајући своју неутралност. Почевши реформацију, Лутер је гајио наду да има симпатије и да ће имати и сарадњу Еразмову, али је обоје убрзо напустио и почео третирати Еразма као непријатеља не само свога, него и Христовог.²)

Но по плану реформе, како су га замишљали Колет, Еразмо и Мор, ништа се није смело чинити насилничким и револуционарним средствима.³) Они су имали веру и наду у могућност буђења вишега свештенства и световне власти, у прогрес и моћ просвете, очекујући од та три фактора искорењивање свих зала у цркви и теологији. Они су желели једну широку реформу *ab intra*, и од врха до дна. Она је требала да се врши под вођством црквених врхова, остајући увек у самој цркви и под сталним надзором црквеног ауторитета, који они никад нису у суштини порицали, већ су га сматрали за једино позваног и способног да изведе жељене реформе. Докле су они били спремни ићи на путу црквене реформе, постало је сасвим јасно чим су се у Немачкој појавиле јаче револуционарне и насилничке форме лутеранизма. Еразмо је гледао на немачког реформатора са симпатијом и надом⁴) док је Лутер говорио из

¹) „Erasmus sich in Rom über mich Beschweret hat, weil ich ihm bei den Fürsten aufschärze, und dass der Papst darüber seinen lebhaften Unwillen geäußert hat. Ich bebauere sehr, dass man den Worten eines Erasmus, der schlimmere Dinge gegen unseren Glauben geschrieben hat als Luther, mehr Vertrauen entgegen bringt als mir, der ich mich für diesen Glauben in Stücke reißen lasse“... „Ich habe es von jeher gewusst, dass Erasmus der Quelle alles Übels ist“... „Weil ja Erasmus auf seiner (Luthers) Seite stehe“, — Види *Die Depeschen*... pp. 74, 84 и 106. Волфганг Фабер је писао још раније Еразму (2 септ. 1516) молећи га: „De poenitentia, de Sacramentis, de Saperstitiosis constitutiunculis Monachorum, aut erga divos vulgari errore, aut de tenui expugnatione haereticorum ex coacta tantum Scriptura instructa ne verbulum addideris“. — *Epist.* LXXV, p. 1567.

²) „...ich Erasmus für den höchsten Feind Christi halte, als keiner in tausend Jahren nicht gewesen ist“. — *Tischredaen*, Frankf. ed., II, p. 252.

³) „Non est meum, aut mei similibus convellere quod usu publico receptum est: optare tamen fas est ut divinus ille Spiritus afflet mentes Pontificum ac Principum... ut plus verae pietatis adjungatur populo minusque sit superstitionis, ac minus etiam tyrannidis permittatur iis quorum felicitas, publicis malis alitur.“ — *Ratio... perveniendi ad veram Theologiam*, p. 91.

⁴) „Deinde quod perpenderem Lutherum qualis est ejus doctrina, quoddam esse necessarium malum in undiquaque corruptissimis ecclesiae rebus, atque ex eo pharmaco quamvis amaro ac violento optabam, ut aliquid bone sanitatis nasceretur in corpore populi christiani“.

чисте ревности и са поштовањем ауторитета цркве. Када је Лутер одведен и држан у Вартбургу (од 4 маја 1521 до 3 марта 1522), очекивало се од Еразма да заузме Лутерово место и продужи његово дело.¹⁾ Но претерано оштар Лутеров језик и изазивачко држање после одлучења од цркве (9 нов. 1518 г.) уплашили су и Еразма и Тому Мора. Они не само нису више очекивали никаквог добра од тога покрета, него још увидеше да се зло само увећало и ојачало. Еразмо је тада видео у Лутеру нежељеног и опасног реформатора и бојао се да ће он уништити у том правцу све наде и снове хуманиста реформатора,²⁾ и најзад се латио пера да пише противу Лутера. Мор је учинио то исто и његова сарадња са Хенрихом VIII и англиканском црквом у борби противу револуционарног реформаторства је добро изражена његовим епитафом: „haereticis molestus“.

Д-р Иринеј Ђорђевић, доцент.

¹⁾ У то време је Dürer уписао у свој дневник: „O Gott, ist Luther tot? Wer wird uns das heilige Evangelium so dar vortragen? O Erasme Roterdame, wo wirst du bleiben! Höre du Ritter Christi, reit hervor neben den Herrin Christus, beschütze die Wahreheit, verlang Märtyrer Krone.. Dieselbe (студије) lege wohl an... so werden der Höllen Porten, der Römische Stuhl, wie Christus sagt, nicht wieder dich wermögen“. — M. Thausig, *Dürers Briefe, Tagebücher und Reime*, Wien, 1888, p. 122. Но Еразмо је био све осем Диреров рите, готов на мучеништво.

²⁾ „Ingentes turbas excitavit Lutherus, nec video finem, nisi Christus nostram temeritatem vertet. Vellem Lutherus aut tacuisse aut aliter scripsisset. Nunc videor nec sic vitemus hanc Scyllam, aut judicamus in Charibdim multo perniciosiorem“. По Морову мишљењу Лутер је проповедао „seditiosa dogmata et addictus est pietati“. — *Erasmi Epist.*, p. 1810 F. и Морово писмо Еразму (1520 г.) — *Opera t.*, III г. 607, B, C, и p. 612.